

MARCIN WROŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-3146-601X>

Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie

KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-5464-6611>

Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie

Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

ELITA MAJĄTKOWA ZABORU PRUSKIEGO PRZED I WOJNĄ ŚWIATOWĄ*

Zarys treści: Na podstawie przygotowanych przez Rudolfa Martina list milionerów w prowincjach Rzeszy Niemieckiej analizujemy pozycję Polaków w elicie majątkowej zaboru pruskiego. Według otrzymanych przez nas wyników blisko połowa milionerów zamieszkujących Prowincję Poznańską była narodowości polskiej, natomiast liczba polskich milionerów w innych analizowanych przez nas prowincjach była śladowa. Polacy byli reprezentowani szczególnie wśród „średniej klasy” milionerów, a mniej było ich na samym szczycie i dole listy R. Martina. Prawie wszyscy polscy milionerzy byli właścicielami ziemskimi. Jak wynika z analizy, ludność polska raczej nie wykorzystwała – przynajmniej w porównaniu z innymi narodami – szans stwarzanych przez drugą rewolucję przemysłową. Mimo stanowienia 60% ludności Prowincji Poznańskiej, Polacy należeli do grupy jedynie 20% milionerów reprezentujących pozarolnicze sektory gospodarki. Otrzymane przez nas wyniki wskazują, że mimo nieprzychylnego narodowi polskiemu polityce zaborcy interes polskich arystokratycznych elit nie był zagrożony. Polscy właściciele ziemscy należeli do elity majątkowej państwa niemieckiego. Byli w stanie wykorzystać możliwość eksportu produktów rolnych na chłonny rynek niemiecki. Paradoksalnie byli również pośrednimi beneficjentami dyskryminacyjnej polityki zaborcy, który wykupując polską ziemię rolną po zawyżonych cenach, zapewnił wzrost wartości polskich majątków.

The content outline: Based on Rudolf Martin's list of millionaires in the provinces of the German Reich, we analyse the position of Poles within the financial

* Artykuł stanowi efekt realizacji grantu badawczego Narodowego Centrum Nauki (2022/47/B/HS3/01467).

elite of the Prussian partition. Our findings indicate that nearly half of the millionaires living in the Province of Posen (German: *Provinz Posen*; Polish: *Prowincja Poznańska*) were of Polish nationality. In contrast, the number of Polish millionaires in other provinces we examined was minimal. Poles were especially well represented among the “middle class” millionaires, while there were fewer Polish individuals at both the top and bottom of Martin’s list. Almost all Polish millionaires were landowners. The analysis reveals that the Polish population did not fully capitalise on the opportunities presented by the Second Industrial Revolution, especially in comparison to other nations. Although Poles comprised 60% of the population in the Province of Posen, they accounted for only 20% of the millionaires in non-agricultural sectors of the economy. Our findings suggest that, despite the unfavourable policies imposed by the partitioning power, the interests of the Polish aristocracy were not threatened, for Polish landowners were part of the financial elite within the German state. They took advantage of the opportunity to export agricultural products to the thriving German market. Paradoxically, they were also indirect beneficiaries of the discriminatory policies of the partitioning powers, which bought up Polish agricultural land at inflated prices, increasing the value of Polish estates.

Słowa kluczowe: zabór pruski, ziemiaństwo, majątek, nierówności majątkowe

Keywords: Prussian partition, landed gentry, property, wealth inequality

Wstęp

W ostatnich latach obserwujemy wzrost zainteresowania historyków i ekonomistów zagadnieniem rozkładu dochodów oraz majątku w przeszłości. Do klasycznych już badań Artura Eisenbacha o strukturze społecznej Królestwa Polskiego¹, Andrzeja Wyczańskiego o uwarstwieniu społecznym w Polsce XVI w.² oraz Ireny Rychlikowej o zróżnicowaniu społecznym ziemiaństwa polskiego³ dołączyło w ostatnich latach wiele nowych prac. Wymienić tu należy m.in. badania Mikołaja Malinowskiego i Jana Luiten van Zandena nad rozkładem dochodów w Polsce XVI w.⁴,

¹ A. Eisenbach, *Struktura społeczna Królestwa w świetle schematów fiskalnych, w: Społeczeństwo Królestwa Polskiego. Studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, t. 1, red. W. Kula, Warszawa 1965, s. 22–64.

² A. Wyczański, *Uwarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977.

³ I. Rychlikowa, *Ziemiaństwo polskie 1789–1864. Zróżnicowanie społeczne*, Warszawa 1983.

⁴ M. Malinowski, J.L. van Zanden, *Income and Its Distribution in Preindustrial Poland*, „*Cliometrica*” 11, 2017, nr 3, s. 375–404.

studium Katarzyny Wagner poświęcone nierównościom majątkowym w miastach Korony⁵, artykuł Radosława Poniata dotyczący zróżnicowania majątkowego mieszkańców Grodna⁶, artykuł Pawła Bukowskiego i Filipa Novokmeta omawiający ewolucję nierówności dochodowych na ziemiach polskich od końca XIX w. do dzisiaj⁷, monografię Ewy Barylewskiej-Szymańskiej oraz Zofii Marciakowskiej dotyczącą socjotopografii Gdańska w pierwszej połowie XIX w., w której autorki w interesujący sposób wykorzystują dane podatkowe⁸, a także artykuły Marcina Wrońskiego dotyczące nierówności dochodowych w Księstwie Warszawskim⁹, Królestwie Polskim przed I wojną światową¹⁰, Warszawie lat trzydziestych XIX w.¹¹ oraz te dotyczące nierówności majątkowych w II Rzeczypospolitej¹² czy najbogatszych mieszkańców Warszawy „epoki Gierka”¹³. Badania polskich naukowców wpisują się w szerszy światowy trend, podsumowany ostatnio w opublikowanych przeglądach literatury autorstwa Guido Alfaniego¹⁴. Odnotować warto również niedawno opublikowane monografie dotyczące ewolucji wartości majątków na przestrzeni dziejów¹⁵,

⁵ K. Wagner, *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020.

⁶ R. Poniat, *Zróżnicowanie majątkowe mieszkańców Grodna w 1794 r.*, „Klio” 32, 2015, nr 1, s. 83–109.

⁷ P. Bukowski, F. Novokmet, *Between Communism and Capitalism. Long-Term Inequality in Poland, 1892–2015*, „Journal of Economic Growth” 26, 2021, nr 2, s. 187–239.

⁸ E. Barylewska-Szymańska, Z. Marciakowska, *Miasto i ludzie u progu nowoczesności. Socjotopografia Gdańska w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa–Gdańsk 2017.

⁹ M. Wroński, *Income Inequality in the Duchy of Warsaw (1810/11)*, „Scandinavian Economic History Review” 72, 2024, nr 1, s. 67–81.

¹⁰ Tenże, *Income Inequality in the Congress Kingdom of Poland at the Beginning of the 20th Century*, 2023, https://www.researchgate.net/publication/368514138_Income_inequality_in_the_Congress_Kingdom_of_Poland_at_the_beginning_of_the_20th_century (17 II 2024).

¹¹ Tenże, *Income Distribution in Warsaw in the 1830s*, „European Review of Economic History” 27, 2023, nr 4, s. 581–605.

¹² Tenże, *Wealth Inequality in Interwar Poland*, „Economic History of Developing Regions” 38, 2023, nr 1, s. 1–40.

¹³ Tenże, *Elita majątkowa Warszawy lat siedemdziesiątych XX wieku*, RDSG, t. 85, 2023, s. 227–248.

¹⁴ G. Alfani, *Wealth and Income Inequality in the Long Run of History*, w: *Handbook of Cliometrics*, red. C. Diebolt, M. Hauptert, Cham 2019, s. 1173–1202; tenże, *Economic Inequality in Preindustrial Times. Europe and Beyond*, „Journal of Economic Literature” 59, 2021, nr 1, s. 3–44.

¹⁵ T. Piketty, *Kapitał w XXI wieku*, tłum. A. Bilik, Warszawa, 2015; E.N. Wolf, *A Century of Wealth in America*, Cambridge (MA) 2017; *Ten Thousand Years of Inequality. The Archaeology of Wealth Differences*, red. T.A. Kohler, M.E. Smith, Tuscon 2018; T. Piketty, *Kapitał i ideologia*, tłum. B. Geppert, Warszawa 2022; G. Alfani, As

jak i wcześniejsze prace monograficzne dotyczące elit majątkowych Niemiec¹⁶ oraz Wielkiej Brytanii¹⁷ w epoce rewolucji przemysłowej.

Niniejszy artykuł wpisuje się w przedstawiony powyżej nurt badawczy. Naszym celem jest opisanie elity majątkowej i dochodowej ziem polskich będących pod władaniem pruskim w 1913 r. W pracy skupiamy się nie tylko na statystycznej analizie wartości dochodów i majątków, ale również wykorzystujemy te informacje do oceny pozycji ludności polskiej oraz jej obecności w elicie majątkowej w okresie zaborów. Cel ten realizujemy na podstawie analizy list milionerów (*Jahrbuch der Millionäre*) przygotowanych przez urzędnika pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rudolfa Martina (1867–1939¹⁸) na bazie danych z poboru podatków¹⁹. W tym miejscu należy zaznaczyć, że kwota miliona marek z 1913 r. odpowiadała blisko 800 latom przeciętnego wynagrodzenia. Według współczesnych szacunków Bundesbanku 1 marka niemiecka (M) miała w 2023 r. równowartość 6,3 €, co oznacza, że odpowiednikiem 1 mln M byłoby dzisiaj ok. 28 mln zł.

Zaprezentowane źródło znane jest historiografii niemieckiej, jednak wykorzystane było w ograniczonym zakresie²⁰. W trakcie przeprowadzonej

Gods Among Men. A History of the Rich in the West, Princeton 2023; D. Waldenström, *Richer and More Equal. A New History of Wealth in the West*, Cambridge 2024.

¹⁶ D.L. Augustine, *Patricians & Parvenus. Wealth and High Society in Wilhelmine Germany*, Oxford 1994.

¹⁷ W.D. Rubinstein, *Men of Property. The Very Wealthy in Britain since the Industrial Revolution*, Brighton 2006; tenże, *Who Were the Rich? 1809–1839. A Biographical Directory of British Wealth-Holders*, Brighton 2018.

¹⁸ Źródła podają różne daty śmierci, zob. dyskusję na ten temat w: E.M. Gajek, *Sichtbarmachung von Reichtum. Das Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in Preußen*, „Archiv für Sozialgeschichte” 54, 2014, s. 79–108.

¹⁹ R. Martin, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in den Provinzen Ost- und Westpreußen*, Berlin 1913; tenże, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Pommern*, Berlin 1913; tenże, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Posen*, Berlin 1913; tenże, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Schlesien*, Berlin 1913.

²⁰ M. Reitmayer, *Bankiers im Kaiserreich. Sozialprofil und Habitus der deutschen Hochfinanz*, Tübingen 1999; F. Dell, *L'Allemagne Inégale Inégalités de revenus et de patrimoine en Allemagne, dynamique d'accumulation du capital et taxation de Bismarck à Schröder 1870–2005*, Paris 2008; E.M. Gajek, dz. cyt.; Ch. Bartels, *Top Incomes in Germany, 1871–2014*, „Journal of Economic History” 79, 2019, nr 3, s. 669–707; T.N.H. Albers, Ch. Bartels, M. Schularick, *Wealth and Its Distribution in Germany, 1895–2018*, „World Inequality Lab Working Paper” 9, 2022; D. Tisch, E. Ischinsky, *Top Wealth and Its Historical Origins. Identifying Entrenched Fortunes by Linking Rich Lists over 100 Years*, „Socius” 9, 2023, s. 1–15. Z uwagi na swoją wartość źródłową wykorzystywane było niekiedy na marginesie ogólnych studiów poświęconych kwestiom przemysłu lub gospodarki –

przez nas kwerendy nie odnotowaliśmy żadnych poszerzonych wzmianek na jego temat w historiografii polskiej. Z tego względu za cel stawiamy sobie:

- 1) analizę wartości majątków i dochodów milionerów;
- 2) porównanie wartości majątków i dochodów milionerów ziem polskich pod władaniem pruskim względem pozostałych ziem pod tymże zarządem oraz wartości majątków w II RP we wczesnych latach dwudziestych;
- 3) porównanie pozycji Polaków oraz osób pozostałych narodowości na listach stanowiących źródło niniejszego artykułu;
- 4) ocenę znaczenia rolnictwa oraz przemysłu i handlu jako czynników generujących majątek;
- 5) krótkie przedstawienie sylwetek najbogatszych Polaków i Niemców oraz ich porównanie.

Ze względu na koncentrację ludności polskiej w Prowincji Poznańskiej skupiamy na niej szczególną uwagę. Jednocześnie pragniemy zauważyć, że przyjęte przez nas założenia metodologiczne nie były proste i podobnie jak Wojciech Roszkowski, który opracował listę największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 r., zwracamy uwagę czytelnika na niemożliwe do uniknięcia błędy, które należy wziąć pod uwagę²¹. Do podstawowych problemów należą luki informacyjne w materiale źródłowym (np. w kwestii danych o posiadanym majątku oraz wykonywanym zawodzie), których przynajmniej częściowe zniwelowanie wymagałoby podjęcia szeroko zakrojonych prac genealogicznych oraz archiwalnych. Nie bez znaczenia pozostają także problemy narodowościowe, o których szerzej piszemy w dalszej części pracy.

Według otrzymanych przez nas wyników blisko połowa milionerów zamieszkujących Prowincję Poznańską była narodowości polskiej. Liczba Polaków będących milionerami w pozostałych trzech analizowanych przez nas prowincjach była śladowa. Prawie wszyscy polscy bogacze byli arystokratami oraz właścicielami ziemskimi. Jak wskazuje Arno Mayer, przed I wojną światową we wszystkich europejskich państwach – być może z wyjątkiem Wielkiej Brytanii – arystokracja wciąż odgrywała kluczową rolę społeczną, polityczną i gospodarczą. Z wiodących europejskich gospodarek to właśnie w Niemczech rola

jak w przypadku: K. Skibicki, *Industrie im ober-schlesischen Fürstentum Pless im 18. und 19. Jahrhundert zur ökonomischen Logik des Übergangs vom feudalen Magnatenwirtschaftsbetrieb zum modernen Industrieunternehmen*, Stuttgart 2002, s. 27.

²¹ W. Roszkowski, *Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 r.*, PH, t. 74, 1983, nr 2, s. 281.

starej arystokracji była największa²². Przedsiębiorcy odnoszący największe sukcesy byli przez panujących włączani w jej szeregi. Ivan Berend zauważa, że szczególnie w Europie Środkowo-Wschodniej transformacja społeczna pozostawała w tyle za rozwojem nowoczesnych sektorów gospodarczych, a gospodarcza rola dawnych elit była jeszcze silniejsza niż w Europie Zachodniej²³.

Wielkopolscy arystokraci bez wątpienia skorzystali na możliwości eksportu produktów rolnych na chłonny, stopniowo integrujący się rynek niemiecki. Wydaje się jednak, że Polacy nie w pełni wykorzystali możliwości stwarzane przez rewolucję przemysłową, przynajmniej w porównaniu z przedstawicielami innych narodowości zamieszkujących analizowane przez nas prowincje. Z drugiej strony, jak wskazuje Piotr Wandycz, wśród przedsiębiorców zaboru pruskiego nie brakowało Polaków²⁴. W latach osiemdziesiątych XIX w. blisko połowa z nich była narodowości polskiej, jednak rzadko kiedy prowadzili oni największe działalności. Być może dziedziczna arystokracja dzięki posiadanym majątkom i wysokiemu statusowi społecznemu była w większym stopniu odporna na politykę germanizacji.

W polskiej historiografii oraz debacie publicznej okres zaborów widziany jest przede wszystkim przez pryzmat dyskryminacji ludności polskiej. Jak szerzej opisujemy poniżej bez wątpienia miała ona miejsce również w zaborze pruskim, jednak przeprowadzona przez nas analiza wskazuje, że działania te jedynie w niewielkim stopniu dotyczyły polskie elity. Liczna reprezentacja Polaków na liście milionerów w Prowincji Poznańskiej wskazuje, że interesy polskich posiadaczy ziemskich nie były zagrożone. Rygorystyczna analiza kontrfaktyczna nie wydaje się możliwa, niemniej dość jasne jest to, że gdyby badani przez nas milionerzy, będący właścicielami ziemskimi, żyli w zaborze rosyjskim, albo w hipotetycznym państwie polskim, wartość ich majątków byłaby niższa (z uwagi na niższe ceny ziemi w gospodarkach o niższym PKB), a sprzedaż produktów rolnych musiałaby odbywać się po niższych cenach. Z drugiej strony, niewykluczone jest, że wartość majątków milionerów byłaby niższa, ale Polaków-milionerów byłoby więcej. W świetle trudnej sytuacji wielkich majątków ziemskich w II Rzeczypospolitej²⁵ wydaje się, że – przynajmniej w sensie ekonomicznym – ziemiaństwo zachodniej

²² A. Mayer, *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*, New York 1981.

²³ I. Berend, *History Derailed, Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*, Berkeley 2003.

²⁴ P. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland*, Seattle 1974.

²⁵ Zob. np. I. Rychlikowa, *Szkice o gospodarce panów na Łańcucie*, Łańcut 1971.

Polski straciło na powstaniu niepodległego państwa polskiego. Badania nad rolnictwem w II Rzeczypospolitej wskazują na stagnację produktywności rolnictwa wielkopolskiego, spadek jego mechanizacji, przy jednoczesnym silnym wzroście produktywności rolnictwa ziem wschodnich II RP²⁶. Badania nad dynamiką PKB międzywojennej Polski wskazują natomiast na występowanie silnej konwergencji regionalnej – dynamiczny wzrost gospodarczy na ziemiach wschodnich przy jednoczesnej stagnacji gospodarczej w województwie wielkopolskim i na Śląsku²⁷.

Sytuacja ludności polskiej w zaborze pruskim

Na wstępie wypada uściślić ramy geograficzne prezentowanego studium. Jako „prowincje polskie” rozumiemy obszar zaboru pruskiego – Prowincję Poznańską oraz Prowincję Prusy Zachodnie. Do refleksji badawczej włączone zostały także Ziemie Zachodnie i Północne znajdujące się po 1945 r. w granicach Polski, czyli częściowo: Prowincja Pomorze, Prowincja Śląska oraz Prowincja Prusy Wschodnie. Celowo zrezygnowaliśmy z analizy Prowincji Brandenburskiej, której ziemie – pomimo wycinkowego włączenia po 1945 r. do Polski – nie wniosłyby do badań wartościowych ustaleń. Z uwagi na formułę przyjętą przez R. Martina zdecydowaliśmy się także przeanalizować wszystkie wymienione prowincje przy uwzględnieniu ich ówczesnego kształtu terytorialnego²⁸. W tym miejscu należy zaznaczyć, że sytuacja ekonomiczna Polaków i rozwój gospodarczy polskich prowincji pod zaborami cieszył się do tej pory sporym zainteresowaniem badaczy. Nie sposób wymienić w tym miejscu całego dorobku historiograficznego ostatnich dziesięcioleci, warto jednak pamiętać o jego skali²⁹.

²⁶ M. Wroński, M. Bukowski, M. Kowalski, *Agriculture in Interwar Poland: Development in a Turbulent Time*, „WNE Working Paper” 465, 2025; zob. też Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. 3, Warszawa 1982; ciż, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. 4, Warszawa 1989; M. Mieszczankowski, *Rolnictwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1983.

²⁷ M. Bukowski, M. Kowalski, M. Wroński, *The Economic Growth and Regional Convergence in Interwar Poland: Detailed Historical National Accounts*, „WNE Working Paper” 466, 2025.

²⁸ Zob. inne badanie, uwzględniające szczegółowy podział na powiaty: M. Bukowski, P. Koryś, C. Leszczyńska, M. Tymiński, *Rozwój regionalny ziem polskich pod zaborem. Porównanie poziomu produktu brutto per capita na dzisiejszych terenach Polski na przełomie XIX i XX w. (wyniki pierwszych estymacji)*, RDSG, t. 78, 2018, s. 169–171.

²⁹ Starsze, ale wciąż aktualne studia o charakterze ogólnym to m.in.: B. Zientara, A. Mączak, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polskie do 1939 roku*, Warszawa 1973;

W 1808 i 1811 r. na mocy edyktów regulacyjnych państwa pruskiego dotyczących dóbr rządowych oraz dóbr prywatnych rozpoczęło się stopniowe przechodzenie z gospodarki pańszczyźnianej na towarowo-pieniężną³⁰. Jak słusznie konstatają autorzy *Dziejów gospodarczych Polski* – przemiany zachodzące na ziemiach zaboru pruskiego wpłynęły na przewagę w rozwoju sił wytwórczych tych terenów względem innych zaborów³¹. Na skutek włączenia w granice Prus, a później Niemiec, miejscowi właściciele ziemscy uzyskali możliwość sprzedaży produktów rolnych na chłonnym, stopniowo coraz silniej (choć nie w pełni) zintegrowanym rynku niemieckim³². Dzięki temu ziemie te partycypowały w dynamicznym rozwoju gospodarczym wilhelmińskich Niemiec, które doganiały Wielką Brytanię (przynajmniej pod względem PKB)³³.

Według szacunków Macieja Bukowskiego, Piotra Korysia, Cecylii Leszczyńskiej i Macieja Tymińskiego PKB *per capita* obszarów tworzących obecne terytorium Polski dla Ziem Zachodnich i Północnych oraz zaboru pruskiego w 1910 r. wynosiło kolejno: 2728 GK USD'1990 oraz 2392 GK USD'1990. W zaborze rosyjskim oraz austriackim wartości te wyniosły kolejno: 1831 GK USD'1990 oraz 1249 GK USD'1990³⁴.

I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1984. Nowsze prace to m.in.: C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Dezintegracja i integracja. Polskie prowincje przed i po odzyskaniu niepodległości*, „Ekonomia” 7, 2002, s. 134–145; M. Bukowski, P. Koryś, C. Leszczyńska, M. Tymiński, N. Wolf, *Wzrost gospodarczy ziem polskich w okresie pierwszej globalizacji (1870–1910)*, „Ekonomista” 2, 2018, s. 127–155; C. Leszczyńska, *Rozwój gospodarczy ziem polskich w drugiej połowie XIX wieku (1870–1914) i jego regionalne zróżnicowanie*, w: *W drodze ku niepodległości. Przemiany modernizacyjne na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, red. P. Grata, Rzeszów 2019, s. 28–49. Liczne sugestie bibliograficzne przytoczone zostały w następnych przypisach.

³⁰ Z. Woźniczka, *Ograniczenia w działalności gospodarczej polskiej szlachty i arystokracji w XIX i XX wieku. Wybrane aspekty*, w: *Szlachta – przemysł – inwestycje. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Sasor, A. Kuzio-Podrucki, Katowice 2022, s. 68–71.

³¹ B. Zientara, A. Mączak, Z. Landau, dz. cyt., s. 400–401.

³² N. Wolf, *Was Germany ever United? Evidence from Intra- and International Trade, 1885–1933*, „Journal of Economic History” 69, 2019, nr 3, s. 846–881.

³³ S. Broadberry, C. Burhop, *Real Wages and Labor Productivity in Britain and Germany, 1871–1938. A Unified Approach to the International Comparison of Living Standards*, „Journal of Economic History” 70, 2010, nr 2, s. 400–427. Szerzej o rozwoju gospodarczym Niemiec zob. W.G. Hoffmann, *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Berlin–Heidelberg–New York 1965; R. Fremdling, *German National Accounts for the 19th and Early 20th Century*, „Scandinavian Economic History Review” 43, 1995, nr 1, s. 77–100; U. Pfister, *The Crafts–Harley View of German Industrialization. An Independent Estimate of the Income Side of Net National Product, 1851–1913*, „European Review of Economic History” 24, 2020, nr 3, s. 502–521.

³⁴ M. Bukowski, P. Koryś, C. Leszczyńska, M. Tymiński, dz. cyt., s. 193, *passim*.

Jednocześnie wyższy poziom PKB *per capita* udało się osiągnąć przy podobnym poziomie zatrudnienia w rolnictwie (zwłaszcza w Prowincji Poznańskiej) – będącym zwykle sektorem o niższej produktywności – co w pozostałych prowincjach Polski. Dowodzi to skuteczności specjalizacji gospodarczej tych ziem w ramach gospodarki niemieckiej³⁵. Rolnictwa Prowincja Poznańska (61% zatrudnienia w rolnictwie) cechowała się wyższym poziomem rozwoju gospodarczego niż uprzemysłowione gubernie piotrkowska i warszawska Królestwa Polskiego, w których według badań M. Wrońskiego PKB *per capita* ok. 1905 r. wynosiło odpowiednio 1987 i 1920 GK USD'1990 (w porównaniu z 2392 GK USD'1990 w zaborze pruskim)³⁶. Szacunki przeprowadzone przez M. Bukowskiego, P. Korysia, C. Leszczyńską i M. Tymińskiego wskazują na nieco wyższy poziom PKB obu guberni (odpowiednio 2287 i 2258 GK USD'1990 w 1900 r.)³⁷, jednak wciąż niższy niż poziom PKB szacowany dla zaboru pruskiego. W pewnym uproszczeniu oznacza to, że przeciętna produktywność poznańskiego rolnika była wyższa niż przeciętnego łódzkiego czy warszawskiego robotnika fabrycznego lub urzędnika.

Jednocześnie nie można zapominać, że w porównaniu z pozostałymi regionami Prus i Rzeszy Niemieckiej analizowane przez nas prowincje nie wypadały już tak korzystnie. Odsetek zatrudnionych w przemyśle w Prowincji Poznańskiej w latach 1852–1882 pozostawał w zasadzie niezmienny na poziomie 9–11%, podczas gdy w całych Prusach wynosił 19%, a w najbardziej rozwiniętych prowincjach ponad 40%³⁸. Podczas gdy cytowani wyżej polscy badacze szacują PKB *per capita* zaboru pruskiego na 2392 GK USD'1990, Nikolaus Wolff szacuje PKB *per capita* Niemiec (w obecnych granicach) w 1900 r. na 2824 GK USD'1990, a najbardziej rozwiniętych prowincji (okręg Bremy, Hamburga, Berlina) na ponad 4 tys. GK USD'1990³⁹.

Wracając do tła historycznego, istotnego z punktu widzenia niniejszej pracy, przywołać należy ważną cezurą czasową, którą wyznacza rok 1886, tj. przegłosowane ustawy kolonizacyjnej. Przeznaczono wówczas 100 mln *ℳ* na wykup ziemi od Polaków. Polacy zdecydowali się wtedy

³⁵ P. Koryś, M. Tymiński, *Struktura zawodowa ziem polskich na przełomie XIX i XX w.*, RDSG, t. 75, 2015, s. 129–166.

³⁶ M. Wroński, *Income Inequality in the Congress Kingdom of Poland...*

³⁷ M. Bukowski, P. Koryś, C. Leszczyńska, M. Tymiński, dz. cyt.

³⁸ P. Warde, *The Occupational Structure of Germany, 1846–1907*, working paper, University of East Anglia, 2013.

³⁹ N. Wolf, *Regional Economic Growth in Germany, 1895–2010*, w: *The Economic Development of Europe's Regions. A Quantitative History Since 1900*, red. J. Rosés, N. Wolff, London–New York 2019, s. 149–176.

na powołanie organizacji kredytowych, których celem było ratowanie upadających majątków. Wśród nich wymienić można Bank Ziemski czy Związek Spółek Zarobkowych (jego kuratorem był ksiądz Piotr Wawrzyniak). Ogólnie rzecz biorąc, sytuacja sektora bankowego prezentowała się bardzo słabo. W porównaniu do innych zaborów polskie banki na interesującym nas terenie były znacznie słabsze. Przyczyną takiego stanu rzeczy było liberalne prawo bankowe oraz duża konkurencja ze strony banków niemieckich o ugruntowanej pozycji. Co prawda sytuacja ta zaczęła ulegać zmianie pod koniec XIX w., ale wciąż polska bankowość borykała się z licznymi problemami⁴⁰.

W 1894 r. powołano Związek Popierania Niemczyzny na Kresach Wschodnich znany pod nazwą Hakata⁴¹. Na początku XX w. Bernhard Bülow – kanclerz II Rzeszy oraz premier Prus – zastrzył antypolską politykę. Fakt ten odbił się na sytuacji ekonomicznej w polskich prowincjach – w 1908 r. uchwalono ustawy o zgromadzeniach oraz wywłaszczeniach, jednak w wyniku tzw. ustawy kagańcowej udało się wywłaszczyć jedynie cztery polskie majątki⁴². Przełom XIX i XX w. trafnie podsumował Tadeusz Janicki, pisząc, że: „Sytuacja gospodarcza Prowincji Poznańskiej [...] była wypadkową feudalnej przeszłości, opóźnionej industrializacji, polityki gospodarczej pruskich władz, które deformowały mechanizmy rynkowe, faworyzując Niemców i dyskryminując Polaków, oraz procesów modernizacyjnych związanych z rozwojem oświaty i kultury masowej”⁴³. W świetle tych słów interesującym problemem badawczym pozostaje przedstawienie portretu zbiorowego polskiej elity majątkowej pod zaborem pruskim.

Opis źródła

Listy milionerów (*Jahrbuch der Millionäre*) Rudolfa Martina wydawane były w latach 1911–1914⁴⁴. Ich twórca był urzędnikiem pruskiego

⁴⁰ W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 19.

⁴¹ Zob. A. Galos, F.H. Gentzen, W. Jakóbczyk, *Dzieje Hakaty*, red. J. Pajewski, Poznań 1966; O. Kiec, *Hakatyzm. Niemiecki nacjonalizm w Wielkopolsce 1894–1918*, w: *Poznański sposób na niepodległość*, red. A. Gulczyński, S. Paciorkowski, Poznań 2021, s. 273–288.

⁴² O. Kiec, dz. cyt., s. 279.

⁴³ T. Janicki, *Ubogi zaścianek Rzeszy Niemieckiej? Sytuacja gospodarcza ziem zaboru pruskiego na przykładzie Prowincji Poznańskiej (1871–1914)*, w: *Poznański sposób na niepodległość...*, s. 389.

⁴⁴ E.M. Gajek, dz. cyt., s. 80.

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Reichsamts des Innern), radcą stanu (*Regierungsrat*), pracował również w urzędzie statystycznym. Jeszcze przed publikacją *Jahrbuch der Millionäre* dał się poznać opinii publicznej, wydając od 1887 r. szereg nieprzychylnych ówczesnej elicie majątkowej wydawnictw. Sytuacja była na tyle napięta, że kanclerz Bülow obarczył Martina odpowiedzialnością za swoje problemy polityczne. Wobec niewygodnego urzędnika podjęto kroki w celu zwolnienia go, a nawet wytoczono postępowanie dyscyplinarne, w efekcie którego ostatecznie stracił pracę. Prawnik Rudolf Mothes nazywał go nawet „czarnym Martinem”. Niewątpliwie miało to związek z jego sporą rozpoznawalnością, wpływem na elity majątkowe i polityczne oraz publikacjami, które wychodząc spod jego pióra, wywoływały wyraźną reakcję społeczną⁴⁵.

Analizie poddano cztery tomy wspomnianej pracy dla prowincji: Pomorze, Prusy Wschodnie i Zachodnie, Śląskiej oraz Poznańskiej. W tomach przedstawione zostały najważniejsze informacje dotyczące milionerów, jeśli było to możliwe do ustalenia podawano imię i nazwisko, tytuły, godności oraz stan majątku (*Vermögen*) i dochodu (*Einkommen*) w milionach *M*. Majątek przedstawiano w formie przedziału dwóch kolejnych liczb naturalnych (np. 12–13, 14–15), a dochód w formie liczby rozwiniętej maksymalnie do części tysięcznej (np. 0,40; 0,087). W przypadku milionerów, którzy posiadali majątek od 1 do 2 mln *M*, zrezygnowano z podawania dochodu. Sylwetki milionerów zawierają krótkie informacje biograficzne oraz podstawowe dane dotyczące ich majątku. Na końcu każdego tomu umieszczone zostały noty biograficzne milionerów, którzy dysponowali znaczącym majątkiem.

Przygotowując listy milionerów, R. Martin wykorzystał statystyki poboru podatku dochodowego i majątkowego. Prusy było jednym z pierwszych państw, które wprowadziło nowoczesny podatek dochodowy, w 1891 r. zastąpił on podatek klasowy (*klassifizierte Einkommensteuer*) z 1851 r. Dochód podatników był ustalany na podstawie informacji pośrednich, takich jak ich zawód czy stan majątku. Podatek dochodowy płaciły osoby o relatywnie wysokim dochodzie ponad 900 *M*, co oznaczało, że w momencie jego wprowadzenia ponad 2/3 ludności było zwolnione z opodatkowania. Odsetek opodatkowanych trwale wzrastał, sięgając w 1913 r. aż 63% ludności. Osoby o dochodzie powyżej 3 tys. *M* zobowiązane były do złożenia szczegółowego zeznania podatkowego, weryfikowanego przez urzędy skarbowe. Taryfa podatkowa wyróżniała 75 poziomów dochodu, cechowała się progresywną stawką opodatkowania. W najniższym progu dochodowym (900–1050 *M*) stawka podatku

⁴⁵ Tamże, s. 80–82.

8 Reihenfolge und Adressen der Millionäre in der Provinz Posen.

	Millionen Mark Vermögen Einkommen	
mit einem Flächeninhalt von 5205 ha und 34 274 <i>ℳ</i> G.-R., verheiratet mit Hfe, Gräfin von Arnim-Bothenburg, auf Kunowo, Kreis Birsich, Reg.-Bez. Bromberg	4-5	0,18
Sigismund von Chlapowski , Bes. von zwei Rittergütern i. Rr. Roßen und 2 Rittergütern i. Rr. Wogrowitz, (zul. 4735 ha u. 42 757 <i>ℳ</i> G.-R.), auf Rombin, Kreis Roßen	4-5	0,17
Ladäus von Twardowski , Majoratsbesitzer, Bes. v. 5 Rittergütern in den Rr. Dobornif, Samter u. Strelno, (zul. 4106 ha u. 40 969 <i>ℳ</i> G.-R.), auf Kobylinitz, Kreis Samter, Reg.-Bez. Posen	4-5	0,18
Prinz Ogiard Czartorski , auf Alt-Sielec b. Złotofchin, Rr. Rawitsch, Reg.-Bez. Posen	4-5	0,17
Wladislaus Graf Zamonski , Bes. d. Herrschaft Kurnitz (6702 ha u. 42 496 <i>ℳ</i> G.-R.), nebst verschiedenen Gütern und Werken, Rr. Schrimm, Reg.-Bez. Posen, regelmäßig in Japlane, Galizien	4-5	0,24
Frau Gräfin Schwig Zamonska , geborene Gräfin Djalynska, Besitzerin von 4 Rittergütern im Reg.-Bez. Posen, zul. 4987 Setlar u. 53 340 <i>ℳ</i> G.-R., auf Tzgebau, Rr. Posen-Wehl, und regelmäßig in Paris	4-5	0,19
Wladislaus von Raschelski , Besitzer von acht Gütern, zul. 5193 ha u. 35 346 <i>ℳ</i> G.-R., im Reg.-Bez. Posen, sowie 2 Rittergütern, zul. 1639 ha u. 16 263 <i>ℳ</i> G.-R., im Rr. Sohlenfals, Reg.-Bez. Bromberg, zul. 6832 ha u. 51 609 <i>ℳ</i> G.-R., auf Schloß Wiloslaw	3-4	0,16
Justus v. Wedemeyer , geb. zu Schönrade 20. Aug. 1860, Herr auf Wognitz (870 ha u. 11 000 <i>ℳ</i> G.-R.), Jelenitz (600 ha u. rund 3600 <i>ℳ</i> G.-R.), Rr. Schmiegel, und Grenden (350 ha u. rund 2700 <i>ℳ</i> G.-R.), Rr. Biffa, Reg.-Bez. Posen, zul. 1820 ha u. 17 300 <i>ℳ</i> G.-R., verm. sich 21. Sept. 1886 zu Schloßheim i. Thür. mit Elisabeth v. Hopffgarten, geb. Kleve 15. März 1865 (5 Kinder: Sophie, verm. 25. Okt. 1909		

Reihenfolge und Adressen der Millionäre in der Provinz Posen. 9

	Millionen Mark Vermögen Einkommen	
mit Hermann v. Laer, Reg.-Vf. bei der Anst.-Rommitt. in Posen; Schwig, geb. Wognitz 18. Juni 1889; Ernst Ludwig, geb. 16. April 1891; Walter, geb. 9. Oktober 1892; Heinrich, geb. 19. Aug. 1896), auf Wognitz bei Alt-Bozen, Rr. Schmiegel, Reg.-Bez. Posen	3-4	0,13
Dr. jur. Victor Graf v. Czarnedi , Besitzer der Rittergüter Gogolewo und Niepart (1665 Setlar u. 26 110 <i>ℳ</i> G.-R.), verheiratet mit Euphrosyne v. Sobanska aus Odesa, auf Gogolewo bei Görden, Rr. Gollin, Reg.-Bez. Posen	3-4	0,13
Ottile Fürstin Druda-Lubeda , geb. Woller, Besitzerin des Rittergutes Kolaczowice, Rr. Gollin (281 ha und 4516 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag), sowie des Rittergutes Dlonie (737 ha und 12 100 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag) und des Gutes Schönfeld (391 ha und 5500 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag), Rr. Rawitsch, zusammen 1409 ha und 22 116 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag, auf Dlonie, Rr. Rawitsch, Reg.-Bez. Posen	3-4	0,15
Edward Graf von Hagnonski-Hagnonski , Besitzer der Rittergüter Rogalin (1319 ha und 9941 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag) und Tzewe (2005 ha und 21 171 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag) Rr. Schrimm und Kreis Gollin, Reg.-Bez. Posen (zusammen 3324 ha und 31 112 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag), auch Besitzer des Rittergutes Dembia, Galizien, päpstlicher Kammerer, verh. in 2. Ehe mit Hfa, verm. Gräfin Wladislaus Krajinski, geb. Gräfin Potoda, Bes. d. Rittergutes Roszłowo (422 ha und 3788 <i>ℳ</i> Grundsteuerertrag), auf Rogalin, Kreis Schrimm, Reg.-Bez. Posen	3-4	0,12
Stanislaus Graf von Boninski , Bes. der Herrschaft Wreschen (3481 ha u. 29 390 <i>ℳ</i> G.-R.), auf Schloß Wreschen, Reg.-Bez. Posen und in Berlin		

II. 1. Fragment listy milionerów; R. Martin, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Posen*, Berlin 1913, s. 8–9.

wynosiła 0,62%, powyżej 100 tys. *ℳ* zaś 4%⁴⁶. Podatek majątkowy wprowadzono w Prusach w 1895 r. Płaciły go osoby posiadające majątek o wartości ponad 6 tys. *ℳ*, przy czym majątki poniżej 20 tys. *ℳ* mogły zostać z podatku zwolnione, jeśli dochód ich właścicieli nie przekraczał 900 *ℳ* w przypadku mężczyzn i 1200 *ℳ* w przypadku kobiet. Podatek majątkowy płaciło ok. 10% populacji, był on liniowy ze stawką 0,05%. W 1913 r. wprowadzono jednorazowy podatek zbrojeniowy (*Wehrbeitrag*) obciążający osoby o dochodzie powyżej 10 tys. *ℳ*. Był to podatek progresywny o stawce wynoszącej od 0,05 do 1,5%⁴⁷.

⁴⁶ J.A. Hill, *The Prussian Income Tax*, „Quarterly Journal of Economics” 6, 1982, nr 2, s. 207–226; Ch. Bartels, dz. cyt.

⁴⁷ L. Buck, *Die ermittlung des steuerpflichtigen einkommens und vermögens, zum handgebrauch für publikum und behörden*, Berlin 1914; T.N.H. Albers, Ch. Bartels, M. Schularick, dz. cyt.; F. Dell, dz. cyt.; o podatkowaniu majątków zob. też A. Kędrzyński, *Dyskusja nad podatkiem od kapitału i od wzbogacenia wojennego (1917–1920; 2021)*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 28, 2023, nr 3, s. 71–86.

Wykorzystanie przez R. Martina danych podatkowych ma kluczowe znaczenie z punktu widzenia celów, które sobie postawiliśmy. W przeciwieństwie do publikowanych współcześnie w czasopiśmie list miliarderów, opracowane przez niego spisy najbogatszych są kompletne⁴⁸. Statystyki podatkowe mogą oczywiście rodzić obawy dotyczące ich wiarygodności z powodu potencjalnego ukrywania dochodów i majątków przed administracją skarbową. Skala tego procesu była jednak w tamtym okresie zdecydowanie mniejsza niż obecnie. Wynikało to z kilku czynników. Stawki podatków były wówczas zdecydowanie niższe niż dzisiaj, co zmniejszało korzyści z ich unikania. Mniejsze były też możliwości ukrywania dochodów i majątków, ich wartość była zdecydowanie łatwiejsza do obserwacji⁴⁹. Dane o wartości podatków zapłaconych przez właścicieli największych fortun przed I wojną światową bywają dzisiaj wykorzystywane do oszacowania potencjalnej skali ukrywania majątku przez osoby, które je odziedziczyły. Badania przeprowadzone dla Wielkiej Brytanii wskazują, że przed I wojną światową opodatkowana była większa część majątków niż w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej⁵⁰.

Potencjalnie wartość majątku milionerów podaną przez R. Martina można by porównać z informacjami dotyczącymi własności ziemi (listy największych majątków) oraz własności przedsiębiorstw. Tego rodzaju informacje są dostępne, ale rozproszone, ich zgromadzenie wymagałoby znacznego wysiłku, jeszcze trudniejsze byłoby zebranie wysokiej jakości cen aktywów zróżnicowanych lokalnie. Przeprowadzenie tego rodzaju analizy wykracza zatem poza zakres poniższego artykułu, mogłoby natomiast stanowić odrębny projekt badawczy. Listy najbogatszych przygotowane przez R. Martina były już wykorzystywane przez historyków

⁴⁸ Na listach „Forbesa” czy „Wprost” ujmowane są współcześnie osoby, których wartość majątku jest informacją publicznie dostępną. Obejmują zatem (współ)właścicieli spółek publicznych (notowanych na giełdzie) i te osoby, które chcą na tych listach być. Dane z tych list są wykorzystywane do korekty oszacowań nierówności majątkowych w państwach naszego regionu, by skorygować zaniżone wartości tych nierówności oparte na danych ankietowych; M. Brzeziński, K. Sałach, M. Wroński, *Wealth Inequality in Central and Eastern Europe. Evidence from Household Survey and Rich Lists' Data Combined*, „Economics of Transition and Institutional Change” 28, 2020, nr 4, s. 637–660. Osoby najbogatsze rzadko uczestniczą w badaniach ankietowych; M. Wroński, *Kluczowe problemy metodologiczne w badaniach nad majątkiem gospodarstw domowych*, „Wiadomości Statystyczne” 64, 2019, nr 5, 34–47.

⁴⁹ Dzisiaj majątek najbogatszych ma często postać łańcucha powiązanych ze sobą spółek powołanych właśnie ze względu na unikanie opodatkowania lub ukrycie majątku.

⁵⁰ N. Cummins, *The Hidden Wealth of English Dynasties, 1892–2016*, „Economic History Review” 75, 2022, nr 3, s. 667–702.

niemieckich, uznawane są za wiarygodne źródło dotyczące wartości najwyższych majątków i dochodów⁵¹.

Wartość majątków i dochodów najbogatszych

Na listach milionerów w czterech analizowanych przez nas prowincjach znajduje się 1684 osób. Zdecydowana większość z nich to jednocyfrowi milionerzy posiadający majątek o wartości 1–2 mln $\mathcal{M}$. Rekordzista Guido Henkel Donnersmarck posiadał z kolei majątek o wartości 254 mln $\mathcal{M}$ ⁵². Krezusem z majątkiem o wartości ponad 100 mln $\mathcal{M}$ był jeszcze Christian Kraft Hohenlohe-Öhringen (154 mln $\mathcal{M}$), z kolei Jan Henryk XV von Pleß znajdował się tuż pod tym progiem z majątkiem o wartości 100 mln $\mathcal{M}$. Szczegółowy rozkład majątków według ich wartości przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Rozkład wartości majątków ujętych na listach milionerów (w mln $\mathcal{M}$)

Miara	Razem	Prowincja			
		Poznańska	Pomorze	Śląsk	Prusy Wschodnie i Zachodnie
Średnia	2,98	2,86	2,09	3,69	2,13
SD	8,22	2,71	1,55	1,44	3,01
C1	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
C5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
C10	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
C25	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
C50 (Mediana)	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
C75	2,5	2,5	2,5	2,5	1,5
C90	4,5	5,5	3,5	5,5	2,5
C95	7,5	7,5	4,5	10,5	4,5
C99	20	12,5	7,7	25,5	11,5
Maksimum	254	25,5	20,5	254	43
Liczba obserwacji (majątków)	1684	206	388	827	263

Legenda: SD – odchylenie standardowe, C – centyl.

Źródło: oprac. własne.

⁵¹ Zob. przyp. 20.

⁵² Majątek oraz dochody Donnersmarcka zostały zebrane w tabeli: R. Martin, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Schlesien...*, s. 96. Tam też dalsze informacje.

W celu interpretacji wartości majątków z tabeli 1 uzasadnione wydaje się ich porównanie z przeciętnym poziomem wynagrodzeń pracowniczych. Jak szacuje Gerhard Bry przeciętna wartość tygodniowego wynagrodzenia netto w Niemczech w 1913 r. wynosiła 24,57 *M*⁵³, co odpowiada 1278 *M* rocznie (odnotować należy, że w analizowanych czterech prowincjach przeciętne wynagrodzenie było niższe niż w całych Niemczech)⁵⁴. Z przeliczenia wynika, że w 1913 r. majątek o wartości miliona marek stanowił równowartość 782 lat pracy osoby zarabiającej przeciętne wynagrodzenie, z kolei majątek najbogatszego Henkela Donnersmarcka aż 197 748 lat pracy. Dla porównania w 1923 r. wartość majątku najbogatszej osoby w Polsce odpowiadała mniej więcej 75 tys. lat pracy, we współczesnej Polsce (wartość majątku najbogatszego Polaka według „Forbesa”) zaś aż 404 088 lat pracy osoby z przeciętnym wynagrodzeniem⁵⁵. By lepiej pojąć siłę nabywczą miliona marek, warto odnieść się do potencjalnych zakupów milionerów. Wynajem najdroższych mieszkań i wille w Berlinie kosztował do 30 tys. *M* rocznie⁵⁶. Pamiętać należy jednak, że całkowita wartość produkcji była wówczas mniejsza niż dzisiaj, 28 mln zł znaczyło zatem relatywnie więcej w odniesieniu do całkowitego dochodu i majątku narodowego.

Przeciętna wartość majątków milionerów w analizowanych prowincjach wynosiła 2,98 mln *M*. Cztery analizowane prowincje tworzą trzy klasy majątności: najwyższą średnią wartość majątków odnotowano na Śląsku (3,69 mln *M*), na drugim miejscu znajdowała się Prowincja Poznańska (2,86 mln *M*), a trzecią, najniższą klasę majątności stanowiło Pomorze (2,09 mln *M*) oraz Prusy Wschodnie i Zachodnie (2,13 *M*). Śląsk wyróżniał się nie tylko najwyższą średnią wartością majątków milionerów, ale także największą ich liczbą (827). Liczba milionerów w pozostałych prowincjach była zbliżona. Jeżeli weźmie się pod uwagę populację poszczególnych prowincji, możliwe jest oszacowanie liczby milionerów *per capita*. Na Śląsku 1 milioner przypadał na ok. 6319 mieszkańców, na Pomorzu na ok. 4425 mieszkańców prowincji, w Prowincji Poznańskiej na ok. 10 293 mieszkańców, a w Prusach Wschodnich i Zachodnich na ok. 14 326 mieszkańców⁵⁷. W tym ujęciu na tle pozostałych prowincji

⁵³ G. Bry, *Wages in Germany, 1871–1945*, Princeton 1960, s. 58.

⁵⁴ Założono, że rok składa się z 52 tygodni, pracownik pracuje cały rok, a ewentualne urlopy są opłacane przez pracodawcę. Ponieważ naszym celem jest jedynie porównanie wartości majątków i wynagrodzeń rocznych bardziej szczegółowe szacunki nie są konieczne.

⁵⁵ M. Wroński, *Wealth Inequality in Interwar Poland...*, s. 1–40.

⁵⁶ M. Reitmayer, dz. cyt., s. 264.

⁵⁷ Liczby zaokrąglone zostały do rzędu jedności. Do oszacowania *per capita* przyjęto liczbę mieszkańców zgodną ze stanem na grudzień 1910 r. Dane dla poszczególnych prowincji prezentują się następująco: Pommern – 1 716 921 osób, Schlesien – 5 225 962,

wyróżnia się Pomorze. Warto w tym miejscu odnotować, że również po I wojnie światowej Śląsk wyróżniał się wysoką wartością majątków na tle pozostałych ziem polskich⁵⁸.

Niezależnie od różnic średniej wartości majątków dolna połowa rozkładu majątku wyglądała tak samo we wszystkich prowincjach. W każdej z nich ponad 50% (a w Prusach Wschodnich i Zachodnich ponad 75%) milionerów posiadało majątek o wartości 1–2 mln *M*. Zróżnicowanie regionalne średniej wartości majątku wynika przede wszystkim z sytuacji w prawym krańcu rozkładu, zwłaszcza powyżej 90 centyla. O ile medianowy milioner posiadał taki sam majątek w każdej z prowincji to próg przynależności do 1% najbogatszych milionerów wynosił 25,5 mln *M* na Śląsku, 12,5 mln *M* w Poznańskim, 11,1 mln *M* w Prusach Wschodnich i Zachodnich oraz 7,7 mln *M* na Pomorzu. Spośród 10 najbogatszych osób w analizowanych przez nas prowincjach aż 9 mieszkało na Śląsku. Wśród 10% osób o najwyższej wartości majątku 64% zamieszkiwało na Śląsku, 19% w Poznańskim, 9% na Pomorzu, a 7% w Prusach Wschodnich i Zachodnich.

Wartość majątku najbogatszych była silnie zróżnicowana. W tabeli 2 przedstawiono miary tego zróżnicowania. Zarówno współczynnik Giniego, jak i współczynnik Theila jasno wskazują, że zróżnicowanie majątku najwyższe było na Śląsku, stosunkowo wysokie w Poznaniu, umiarkowane na Prusach Wschodnich i Zachodnich oraz na Pomorzu. O ile na Śląsku 1% najbogatszych posiadał 28% wartości całego majątku milionerów, to w Prusach Wschodnich i Zachodnich było to 12,5%, a w pozostałych dwóch prowincjach 6–7%. Uboższa połowa bogaczy posiadała od 20% (Śląsk) do 35% (Prusy Wschodnie i Zachodnie) całego majątku milionerów.

Liczb podanych powyżej nie można utożsamiać z ogólnymi miarami nierówności majątkowych. Ich obliczenie wypadłoby również porównać z ogólną wiedzą na temat wartości majątków tych, którzy milionerami nie są. Thilo N.H. Albers, Charlotte Bartels i Mortiz Schularick szacują udział najbogatszego procenta w całości majątków w Niemczech w 1913 r. na ok. 45%. W przyszłości na podstawie danych z poboru podatku majątkowego oraz statystyki publicznej możliwe powinno być oszacowanie regionalnych miar nierówności majątkowych. Z badań P. Bukowskiego i F. Novokmeta wynika, że w ostatnich latach przed I wojną światową w zaborze pruskim obserwowaliśmy wyższe niż w zaborze austriackim i dość szybko rosnące nierówności dochodowe⁵⁹.

Posen – 2 099 831, Ostpreußen – 2 064 175, Westpreußen – 1 703 474; oprac. na podstawie: *Statistisches Jahrbuch für den Preussischen Staat*, Berlin 1914.

⁵⁸ M. Wroński, *Wealth Inequality in Interwar Poland...*, s. 1–40.

⁵⁹ P. Bukowski, F. Novokmet, dz. cyt., s. 187–239.

Tabela 2. Zróżnicowanie wartości majątku milionerów

Miara	Razem	Prowincja Poznańska	Prowincja Pomorze	Prowincja Śląsk	Prowincja Prusy Wschodnie i Zachodnie
Gini	0,4326	0,3618	0,2361	0,5169	0,2715
Theil	0,6500	0,2770	0,1573	0,8620	0,3208
Dolne 50%	25,18%	26,19%	35,82%	20,30%	35,13%
Środkowe 40%	31,49%	42,09%	38,56%	29,17%	33,04%
Top 10%	25,39%	24,78%	19,42%	28,30%	19,32%
Top 1%	17,94%	6,93%	6,19%	22,22%	12,51%

Źródło: oprac. własne.

W wypadku osób o wartości majątku wyższej niż 1–2 mln *ℳ*, R. Martin podaje również wartość ich dochodu. Miarą wartości dochodu dysponujemy dla 585 z 1684 obserwacji. Wykazuje ekstremalnie wysoką korelację z wartością majątku, a współczynnik korelacji Pearsona wynosi 0,9489. Ponieważ najbogatsi czerpali dochód przede wszystkim z własnych majątków (a nie z własnej pracy) wysoka korelacja pomiędzy dochodem a majątkiem nie jest zaskoczeniem. Przeciętna wartość rocznego dochodu milionerów w analizowanych prowincjach wynosiła 270 tys. *ℳ*, podczas gdy mediana rocznego dochodu – 160 tys. *ℳ*. Przeciętna wartość dochodu najwyższa była na Śląsku (329 tys. *ℳ*), najniższa zaś na Pomorzu (166 tys. *ℳ*). Najwyższa odnotowana wartość to 13 mln *ℳ*, co oznacza, że osoba o największej wartości majątku posiadała dochód roczny, który odpowiadał wartości 99 centyla majątku.

Pozycja Polaków w elicie majątkowej

W 1910 r. na terenie Prowincji Poznańskiej odnotowano 1 332 700 osób mówiących w języku polskim, co stanowi 63,5 % całkowitej liczby ludności tego rejonu. W Prowincji Prusy Zachodnie odnotowano 649 950 osób mówiących po polsku, co przy ogólnej liczbie mieszkańców stanowi 38,2%⁶⁰. Ponieważ pruska statystyka językowa miała charakter narodowościowy,

⁶⁰ L. Belzyt, *Sprachliche Minderheiten im preussischen Staat 1815–1914. Die preußische Sprachenstatistik in Bearbeitung und Kommentar*, Marburg 1998 (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 3), s. 17–18. Szczegółowe dane dla interesujących nas rejencji oraz powiatów opracowane zostały w: tenże, *Pruska statystyka językowa (1825–1911) a Polacy zaboru pruskiego, Mazur i Śląska*, Zielona Góra 2013, s. 75–250.

to jej zastosowanie w naszej analizie jest w pełni uzasadnione. Podzielamy tym samym pogląd Leszka Belzyta dotyczący użycia jej jako źródła do identyfikacji liczby Polaków pod zaborami⁶¹. Na ogólną liczbę 204 milionerów w Prowincji Poznańskiej przypadało maksymalnie 91 polskich milionerów, a w Prowincji Prusy Zachodnie maksymalnie 9. Szczegółowa analiza przedstawiona została w tabeli 3. Przy identyfikacji Polaków – o ile nie było jasnych informacji w źródle – sugerowaliśmy się pochodzeniem językowym nazwiska. Mimo że były one często przekształcane oraz poddawane modyfikacjom, staraliśmy się zaprezentować liczbę najbardziej prawdopodobną. Przy milionerach, którzy nie byli anonimowi (znajdowali się głównie w środkowej i górnej części listy), wykorzystaliśmy do tego inne źródła – zarówno internetowe, jak i tradycyjne. Pomocne okazały się bazy genealogiczne, fora, opracowania dotyczące poszczególnych rodów arystokratycznych, wyszukiwarki miejsc pochówków, a także pojedyncze studia o charakterze regionalnym i mikrohistorycznym. Ograniczyliśmy się do analizy dwóch „polskich” prowincji. Na terenie Pomorza nie udało nam się zidentyfikować żadnego milionera polskiego. Na terenie Śląska na 827 milionerów jesteśmy w stanie – w miarę pewnie – zidentyfikować jedynie 2 Polaków. Złożone problemy wynikające ze świadomości narodowej, np. na Śląsku⁶², oraz dominacja ludności niepolskiej skłoniła nas do zastosowania wspomnianych ograniczeń.

Tabela 3. Analiza udział Polaków w elicie majątkowej w polskich prowincjach zaboru pruskiego

	Prowincja Poznańska	Prowincja Prusy Zachodnie
Liczba milionerów łączna	204	109
Liczba milionerów niepolskich (w tym Niemców)	113	101
Liczba milionerów polskich	91	8
<i>Per capita</i> ogólna	1: 10 293	1: 15 628
<i>Per capita</i> dla ludności polskiej (milionerzy polscy względem ludności mówiącej po polsku)	1: 14 645	1: 81 244
<i>Per capita</i> dla reszty ludności (w tym Niemców) (milionerzy niepolscy względem ludności niemówiącej po polsku)	1: 6789	1: 10 431
Procentowy udział elity polskiej	~ 45%	~ 7%
Procentowy udział reszty elity (w tym Niemców)	~ 55%	~ 93%
Stosunek elity polskiej do reszty elity (w tym Niemców)	0,80	0,08

Źródło: oprac. własne.

⁶¹ Tenże, *Pruska statystyka językowa...*, s. [5].

⁶² Tamże, s. 6.

Dostrzegalny jest prawie równy podział elity majątkowej w Prowincji Poznańskiej (~45% do ~55%) przy jednoczesnej dużej nierówności występującej w Prowincji Prusy Zachodnie (~7% do ~93%). W ślad za Kazimierzem Wajdą Należy zauważyć, że w Prusach Zachodnich znaczenie ziemiaństwa w obrębie polskiej prywatnej własności ziemskiej było o wiele mniejsze niż wśród niemieckiej, stale malał także udział majątków, jak i liczebność samego ziemiaństwa. W 1880 r. 135 polskich rodzin posiadało 176 majątków w Prusach Zachodnich, a w 1909 r. 127 Polaków posiadało już tylko 147 majątków⁶³. Jak zostało przedstawione we wcześniejszej części pracy, także sytuacja w Prowincji Poznańskiej stale się pogarszała⁶⁴.

Polscy milionerzy Prowincji Poznańskiej znajdowali się przede wszystkim w środkowej części listy. Wśród 10 najbogatszych osób trzy były narodowości polskiej. Pomiedzy miejscem 11 a 94 (w przybliżeniu „środkowych” 40%, wszyscy milionerzy poniżej tego miejsca posiadają majątek o takiej samej wartości) było jednak aż 54 (67,5%) Polaków. Wśród 112 osób należących do najniższej klasy milionerów (posiadający majątek wyceniony na 1–2 mln *M*) było jedynie 39 (35%) Polaków. To właśnie wśród tych bogaczy najczęściej obserwujemy majątki typu kapitalistycznego – właścicieli fabryk, bankierów, handlarzy. Ogólnie w rękach polskich znajdowało się 47% majątku milionerów (277 z 588 mln *M*).

Źródła majątku

Na badanym obszarze *gros* polskiej elity majątkowej stanowili właściciele ziemscy (*besitzer*). W Prowincji Poznańskiej liczbę milionerów „kapitalistycznych”⁶⁵, do których zaliczamy m.in. właścicieli fabryk (*Fabrikbesitzer*), bankierów (*Bankier*), kupców (*Kaufmann*) szacujemy

⁶³ K. Wajda, *Spółeczeństwo polskie Prus Zachodnich na przełomie XIX i XX wieku. Skład społeczno-zawodowy*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987, nr 2, s. 337. Tam także o przyczynach tego zjawiska.

⁶⁴ Na temat sytuacji ekonomicznej i gospodarczej w tej prowincji zob. m.in.: C. Łuczak, *Przemysł wielkopolski w latach 1871–1914*, Poznań 1960; tenże, *Dzieje gospodarcze Wielkopolski w okresie zaborów (1815–1918)*, Poznań 2001; J. Kozłowski, *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815–1918*, Poznań 2004; T. Janicki, dz. cyt.; R. Dobek, *Cegielski i inni. Rozwój polskich przedsiębiorstw w Poznańskim*, w: *Poznański sposób na niepodległość...*, s. 415–442.

⁶⁵ Majątki ziemskie oczywiście również były integralnym elementem gospodarki kapitalistycznej, w wielu z nich stosowano nowoczesne metody produkcji. Wprowadzone przez nas rozróżnienie opiera się na kryterium sektorowym (przemysł i usługi vs. rolnictwo), potencjalnie rozróżnia ludzi, którzy majątek zdobyli sami od tych, którzy

na minimum 19⁶⁶. Jedynie trzech Polaków było milionerami w typie „kapitalistycznym”, a wszyscy z nich byli bankierami. Nie świadczy to jednak o tym, że udział Polaków wśród bankierów Rzeszy był wysoki, badania Mortena Reitmayera jasno wskazują, że do elity świata „wysokich finansów” należeli pojedynczy Polacy, a podziały etniczne tego środowiska przebiegały pomiędzy bankierami pochodzenia niemieckiego i bankierami pochodzenia żydowskiego⁶⁷. Przyjąć można zatem, że ok. 15% milionerów „kapitalistycznych” w Prowincji Poznańskiej stanowili Polacy. Ponadto wszyscy z nich znaleźli się w grupie najuboższych milionerów o majątku 1–2 mln *M*. W Prowincji Prusy Zachodnie nie zidentyfikowano żadnego polskiego milionera, który nie byłby właścicielem ziemskim. Niewielki odsetek milionerów, których majątek związany był z nowoczesnymi branżami gospodarki, jest skutkiem rolniczego charakteru analizowanej prowincji, jednak pamiętać należy, że polskich „kapitalistów” było ponad pięciokrotnie mniej niż „kapitalistów” innych narodowości. W całych Prusach w 1908 r. spośród setki osób najbogatszych 55% stanowili przedsiębiorcy i przemysłowcy, 22% bankierzy i finansisci, a jedynie 23% przedstawiciele starej, ziemskiej elity (z których 8% posiadało grunty, na których znajdowały się zasoby węgla). Właściciele ziemscy posiadali jedynie 30% całego majątku należącego do setki najbogatszych mieszkańców Prus⁶⁸.

Pamiętać należy, że niemieckie prawo szczególnie chroniło największe majątki ziemskie dzięki istnieniu instytucji ordynacji (niem. *Fideikommiss*). W momencie śmierci posiadacza znaczna część majątku nie ulegała podziałowi, a przechodziła na najstarszego syna. Pozostali potomkowie byli uprawnieni jedynie do części dochodu, a nie do samego majątku. We Francji instytucję ordynacji zniesiono w czasach napoleońskich, w Stanach Zjednoczonych nigdy ona nie powstała, a w Niemczech jej zniesienie teoretycznie nastąpiło po II wojnie światowej, a faktycznie dopiero w latach siedemdziesiątych⁶⁹.

znaczną jego część odziedziczyli, wprowadza kontrast pomiędzy branżami gospodarki, które zwiększały swój udział w PKB, a rolnictwem, którego udział się zmniejszał.

⁶⁶ Wielu milionerów nie doczekało się szerszego opisu w pracy R. Martina. Nie jest tym samym możliwe określenie typu majątku.

⁶⁷ M. Reitmayer, dz. cyt.

⁶⁸ T.N.H. Albers, Ch. Bartels, *Inequality and Its Drivers in Germany, 1840–1914, w: An Economic History of the First German Unification. State Formation and Economics Development in a European Perspective*, red. U. Pfeiser, N. Wolf, London 2023, s. 248.

⁶⁹ D. Halliday, *Inheritance of Wealth. Justice, Equality, and the Right to Bequeath*, Oxford 2023.

Wszyscy bankierzy (Kratochwill, Pernaczynski, Szamatolski [pisownia oryg.]) znajdowali się w dolnej części listy, posiadając niewielki majątek. Polacy z tytułami arystokratycznymi lub szlacheckimi znajdowali się zazwyczaj na szczycie listy, a ich majątki osiągały wartości w przedziale od 2–15 mln *M*, choć zdarzały się i te w przedziale 1–2 mln *M*. Dostrzegalna jest tym samym zależność pomiędzy tytułami arystokratycznymi lub szlacheckimi a wartością majątku oraz miejscem na liście. W Prowincji Poznańskiej dwójka książąt dysponująca majątkiem odpowiednio 14,5 mln *M* oraz 10,5 mln *M* zajmowała górną część listy (ich sylwetki przedstawione zostały poniżej). Analiza wykazała także obecność niewielkiej grupy arystokracji w środkowej części spisu – księcia Adama Czartoryskiego oraz księżnej Otylii Druckiej-Lubeckiej. Ich majątki wynosiły 2,5 mln *M* oraz 3,5 mln *M*. W porównaniu do innych milionerów z tytułami feudalnymi i szlacheckimi ogólna reprezentacja tej grupy jest niewielka. Hrabowie dominują w górnej i środkowej części listy, a ich szczególnie duża reprezentacja została odnotowana w przedziale 2,5–7,5 mln *M*, natomiast pojedynczy przedstawiciele tej grupy obecni są w przedziale 1–2 mln *M*. W XIX w. ci, którzy wzbogacili się w przemyśle lub w finansach starali się o uszlachetnienie, a w przypadku najbogatszych o dołączenie do arystokracji. W końcu sam książę Thurn und Taxis, najbogatszy mieszkaniec Prowincji Poznańskiej, był potomkiem tych, którzy w XV i XVI w. zgromadzili majątek, organizując sieć dystrybucji cesarskiej poczty⁷⁰.

Sylwetki najbogatszych Polaków

Pięciu najbogatszych Polaków w analizowanych prowincjach to Ferdynand Radziwiłł, Hugo Radolin, Helena Gąsiorowska, Maksymilian Mielżyński i Zygmunt Raczyński. Wszyscy wymienieni reprezentanci polskiej elity majątkowej związani byli z Prowincją Poznańską. Ich uśredniony majątek wynosił 9,5 mln *M*, a dochód 0,388 mln *M*. Na liście R. Martina zajęli kolejno: drugie, czwarte, dziesiąte, jedenaste oraz dwunaste miejsce.

Najbogatszym zidentyfikowanym Polakiem we wszystkich analizowanych prowincjach był Ferdynand Radziwiłł (1834–1926). Był on zarazem drugą najbogatszą osobą w Prowincji Poznańskiej (pierwszą był Albert Maria Lamoral von Thurn und Taxis). Majątek Radziwiłła wynosił 14,5 mln *M*, a dochód 0,54 mln *M*. Był właścicielem m.in. ordynacji rodowej Radziwiłłów w Przygodzicach i pałacu w Antoninie. Nieprzerwanie

⁷⁰ G. Alfani, *As Gods Among Men...*, s. 103–105.

od 1874 r. był posłem do Reichstagu Cesarstwa Niemieckiego. Odziedziczony przez niego majątek na początku XX w. wynosił – zgodnie z danymi przywołanymi przez Ewelinę Wanke – 18 146 ha. Świadczy to o niewątpliwym rozwoju, szczególnie jeśli dane te przyrówna się do liczby 15 221,194 ha, które do niedawna liczyła ordynacja. Radziwiłł dużą wagę przykładął do rozwoju Antonina, gdzie znajdowała się stacja dyliżansów oraz poczta (uruchomione z jego inicjatywy), a także młyn wodny i tartak parowy⁷¹.

Na drugim miejscu listy znajduje się Hugo Radolin (1841–1917). Jego majątek wynosił 10,5 mln *ℳ*, a dochód 0,45 mln *ℳ*. R. Martin opisuje go jako pruskiego ambasadora w Paryżu, jednak związany był także z ambasadą w Sankt Petersburgu oraz Konstantynopolu. W tej ostatniej pracował wcześniej jako radca, pobierając pensję w wysokości 15 tys. *ℳ*. W 1872 r. przejął scedowany przez ojca majątek jarociński. Całe życie rozwijał swoją karierę dyplomatyczną i choć większość czasu spędzał poza majątkiem, starał się nadzorować jego pracę⁷².

Na trzecim miejscu uplasowana została Helena Gąsiorowska (1853–1941). Według listy R. Martina posiadała majątek o wartości 7,5 mln *ℳ*, a jej dochód wynosił 0,34 mln *ℳ*. Była posiadaczką siedmiu majątków. Na jej temat napisano dotąd stosunkowo niewiele, wiadomo natomiast, że odziedziczona przez nią fortuna pochodziła ze spadku jednego z najbogatszych właścicieli ziemskich – Bronisława Gąsiorowskiego, który zmarł w 1902 r. Z odziedziczonego majątku Helena przekazała 2 mln *ℳ* na założenie szpitala ortopedycznego w Poznaniu. Zapewne nie bez znaczenia dla tej fundacji pozostawał fakt, że od dziecka była osobą niepełnosprawną i chorowała na ostre nagminne porażenie dziecięce (polio). Obecnie ulica, przy której znajdowała się wspomniana placówka, upamiętnia fundatorów – Gąsiorowskich. Helena zmarła w 1941 r. we Francji, a jej grób znajduje się na cmentarzu w Nicei⁷³.

⁷¹ E. Wanke, *Ferdynand książę Radziwiłł (1834–1926). Życie i działalność*, Warszawa 2021, s. 96–98; R. Martin, *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Posen...*, s. [1]; zob. też A. Galos, *Radziwiłł Ferdynand Fryderyk (1834–1926)*, w: PSB, t. 30, 1987, s. 181–183; Z. Girzyński, *Ferdynand Radziwiłł – marszałek senior Sejmu Ustawodawczego*, w: *Fundament Niepodległej. Sejm Ustawodawczy (1919–1922)*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 59–76.

⁷² Zob. A. Galos, *Radoliński (książę von Radolin) Hugo Juliusz (1841–1917)*, w: PSB, t. 29, s. 720–721; G. Hauptstock, *Hochzeit Radolin-Oppersdorff und der Keiserbuch*, „Portret” 4, 2010, s. 84–88; S. Karwowski, *Historia rodu Leszczyńców z Radolina Radolińskich*, Jarocin 2010; H. von Radolin, *Życiorys księcia Hugona von Radolina Radolińskiego*, Jarocin 2020.

⁷³ <https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/5610/Bytyn/>, <https://www.tombeauxpolonais.eu/content/kisielnicka-g%C4%85siorowska-helena-joanna-1941> (15 II 2024).

Czwartą lokatę zajął Maksymilian Mielżyński (1844–1916). Posiadał majątek o wartości 7,5 mln *M* i dochód w wysokości 0,33 mln *M*. W 1885 r. jego ojciec Leon Mielżyński przekazał mu część majątku, w skład którego wchodziły Pawłowice z folwarkiem Robczysko, Mały Dwór z folwarkiem Granicznik, Kociugi oraz Kąkolewo. Maksymilian w istotny sposób przyczynił się do rozwoju uzyskanych włości. Leonard Dwornik wymieniając podejmowane przez niego inicjatywy, referuje: „zakup kompletu pługów parowych, zdrenowanie pól majątkowych, dokupienie majątku Mchy w powiecie śremskim, wybudowanie dworskiej kolejki polnej (łącznie 35 km torów) [...], wybudowanie kolejowego przystanku towarowego koło Dobrejmyśli, przeznaczanego głównie do załadunku buraków cukrowych na wagony transportujące je do cukrowni w Gostyniu”⁷⁴. Maksymilian Mielżyński był także członkiem dożywotnim Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁷⁵.

II. 2. Portret Maksymiliana Mielżyńskiego; Heinr. Graf, Berlin. Biblioteka Narodowa, Magazyn Ikonografii, sygn. F.120050/W, domena publiczna: <https://polona.pl/item-view/6cc64d4e-8c6d-46cc-957c-568a0395d4cd?page=0> (21 II 2024).

Ostatnie miejsce zajął Zygmunt Raczyński (1861–1937). Posiadał majątek o wartości 7,5 mln *M* i dochód w wysokości 0,28 mln *M*. W 1899 r. odziedziczył po Karolu Raczyńskim główny majątek wielkopolskiej linii rodu, czyli ordynację w Obrzycku. W literaturze przedstawiany jest jako osoba żyjąca skromnie. Nie wiadomo zbyt wiele o podejmowanych przez niego działaniach oraz nowoczesnej inicjatywie gospodarczej⁷⁶.

⁷⁴ http://krzemieniewo.net/viewpage.php?page_id=1923 (21 II 2024).

⁷⁵ *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007*, t. 2, red. A. Pihan-Kijasowa, Poznań 2008, s. 294; zob. też J. Wawrzyniak, *700 lat Pawłowic. Dzieje wsi, parafii, majątku ziemskiego i pałacu Mielżyńskich*, Krzemieniewo 2010. O Mielżyńskich ogólnie zob. M. Radomski, *Wielkopolski świat rodu Mielżyńskich*, „Poradnik Bibliograficzno-Metodyczny” 3, 2021, s. 32–44.

⁷⁶ A. Hinc, *Raczyńscy, jakich nie znacie*, w: *Poznaj Raczyńskich. Konferencja popularnonaukowa towarzysząca IV Weekendowi z Historią na Trakcie Królewsko-Cesarskim*

Sylwetki najbogatszych Niemców

Pięciu najbogatszych Niemców we wszystkich analizowanych prowincjach to Guido Henckel von Donnersmarck, Christian Kraft Hohenlohe-Öhringen, Hans Heinrich XV. von Hochberg, [Carl]⁷⁷ Ziese, Franz Hubert Tiele-Winckler. Czterech z pięciu wymienionych powyżej milionerów związanych było ze Śląskiem. Jedynie „enigmatyczny” (R. Martin nie podaje bowiem jego imienia) inżynier Ziese umieszczony został w księdze milionerów dla Prowincji Prusy Wschodnie i Zachodnie. Ich uśredniony majątek wynosił 127,4 mln *M*, a uśredniony dochód 6,042 mln *M*. Dochód samego Donnersmarcka był na tyle duży (13,145 mln *M*), że stanowił niemal równowartość sumy dochodów czterech pozostałych najbogatszych Niemców, która wynosiła 17,065 mln *M*. Ponadto majątek Donnersmarcka był o 206,5 mln *M* większy niż zsumowany majątek pięciu najbogatszych Polaków (47,5 mln *M*). W analizowanych spisach Martina niemiecka elita majątkowa zajęła: pierwsze, drugie, trzecie oraz czwarte miejsce w Prowincji Śląskiej oraz pierwsze miejsce w spisie dla Prowincji Prusy Wschodnie i Zachodnie. Biogramy analizowanych milionerów zaprezentowane zostały poniżej.

Pierwsze miejsce zajął Guido Henckel von Donnersmarck (1830–1916). Posiadał majątek o wartości 254 mln *M* i dochód w wysokości 13,145 mln *M*. W 1853 r. założył pierwszą spółkę akcyjną na Śląsku – Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. W jego kręgu zainteresowań znajdował się przemysł ciężki, m.in. kopalnie oraz huty, które regularnie otwierał lub modernizował. Wykorzystując fakt, że był właścicielem kopalni rudy w Szwecji, otworzył niedaleko Szczecina hutę żelaza. Nowo powstały zakład metalurgiczny zasilał surowcem ze Szwecji i paliwem ze Śląska. Był posiadaczem licznych majątków ziemskich, a jego wpływy w państwie były na tyle duże, że dzięki przeprowadzonej przez niego interwencji zwiększono kontrybucję nałożoną na pokonaną w 1871 r. Francję. Przeznaczył 2,5 mln *M* na Fürst Donnersmarck-Stiftung, która działa do dziś⁷⁸.

Na drugim miejscu plasuje się Christian Kraft Hohenlohe-Öhringen (1848–1926). Posiadał majątek o wartości 154 mln *M* i dochód w wysokości 6,5 mln *M*. W literaturze przedmiotu przedstawia się go jako

pod hasłem „Poznaj Raczyńskich”, 25 września 2009 r., Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu. Wydawnictwo pokonferencyjne, Poznań 2010, s. 50.

⁷⁷ R. Martin nie podaje imienia, o czym poniżej.

⁷⁸ A. Kuzio-Podrucki, *Henckel von Donnersmarckowie. Kariera i fortuna rodu*, Bytom 2003, s. 102–106 i n.

„najbardziej ambitną ekonomicznie osobowość tamtych czasów”⁷⁹. Niewątpliwie za taki stan rzeczy odpowiadała ówczesna sytuacja majątkowa rodziny. Same tylko ich śląskie posiadłości liczyły ok. 42 tys. ha i obejmowały kopalnie cynku, węgla, huty oraz walcownie⁸⁰. Obok dużego kapitału rodzinnego na pozycję milionera wpłynęła jego przedsiębiorczość. Jeszcze pod koniec XIX w. nabył kopalnie w okolicach Katowic i Gliwic. W 1905 r. przekształcił swój majątek górniczy w spółkę akcyjną Hohenlohe-Werke AG, uzyskując tym samym kwotę 44 mln $\mathcal{M}$ i roczną emeryturę w wysokości 3 mln $\mathcal{M}$ ⁸¹.

Trzecie miejsce zajął Hans Heinrich XV. von Hochberg (1861–1938). Posiadał majątek o wartości 99 mln $\mathcal{M}$ i dochód w wysokości 2,245 mln $\mathcal{M}$. W 1907 r. po śmierci swojego ojca Hansa Heinricha XI. von Hochberga odziedziczył dobra pszczyńskie i wałbrzyskie o łącznej powierzchni blisko 50 tys. ha, jednak realizowane przez niego inwestycje budowlano-remontowe szybko uszczupliły ten majątek. Podpisany w 1937 r. układ podatkowy, na mocy którego utracił 56% swoich dóbr na rzecz Polski, ostatecznie wpłynął na kształt jego majątku. Zmarł rok później⁸².

Przedostatnią lokatę zajął Carl Ziese (1848–1917). Posiadał majątek o wartości 43 mln $\mathcal{M}$ i dochód w wysokości 4,43 mln $\mathcal{M}$. W 1873 r. został konstruktorem silników w firmie elbląskiego inżyniera Ferdinanda Schichaua. Szybko awansował na kierownika produkcji oraz ożenił się (1876) z córką właściciela – Elisabeth Schichau. Po śmierci teścia przejął prowadzenie dobrze prosperującego przedsiębiorstwa. Był jednym spośród najbogatszych Niemców analizowanych przez nas prowincji, który nie należał do stanu szlacheckiego⁸³.

Piąte miejsce zajął Franz Hubert Tiele-Winckler (1857–1922). Posiadał majątek o wartości 87 mln $\mathcal{M}$ i dochód w wysokości 3,89 mln $\mathcal{M}$. Był spadkobiercą i właścicielem fideikomisu Moszna. Na rodzinny majątek składały się przede wszystkim liczne huty oraz kopalnie, które jeszcze na początku XIX w. wniosła do małżeństwa z Franzem Wincklerem

⁷⁹ V. Stalmann, *Christian Kraft zu Hohenlohe-Öhringen (1848–1926). „Leben wie Lukull“*, w: *Die Familie Hohenlohe. Eine europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert*, red. A. Hannig, M. Winkelhofer-Thyri, Köln 2013, s. 363.

⁸⁰ Tamże, s. 357.

⁸¹ Tamże, s. 363.

⁸² D. Matelski, *Rola ziemiaństwa niemieckiego w industrializacji ziem polskich w latach 1815–1945*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 8, 2010, s. 65; zob. szerzej: R. Sendek, *Hans Heinrich XV. Fürst von Pleß (1861–1938)*, w: *Schlesische Lebensbilder*, t. 13, red. J. Bahlcke, Würzburg 2021, s. 121–144.

⁸³ P. Krainer, *Ziese Carl Heinrich*, w: *Deutsches biographisches Jahrbuch*, t. 2: 1917–1920 („Überleitungsband”), Stuttgart 1928, s. 202–206.

Maria – wdowa po właścicielu kopalni w Miechowicach. Nie bez znaczenia pozostawały działania w następnym pokoleniu – Valeska wyszła za mąż za Huberta Gustava von Thiele, poszerzając rodzinne dobra. W latach siedemdziesiątych XIX w. przekazali Katowicom, które nieco wcześniej uzyskały prawa miejskie, duży obszar gruntów w zamian za odszkodowanie czynszowe. W wyniku tych działań Franz Hubert odziedziczył olbrzymi majątek⁸⁴.

Analiza sylwetek pięciu najbogatszych Polaków oraz Niemców pozwala na sformułowanie obserwacji dotyczących różnic i podobieństw pomiędzy obiema grupami. Przede wszystkim da się zauważyć znacznie większą inicjatywę gospodarczą ze strony niemieckiej elity majątkowej. Ten fakt nie powinien dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę ówczesnie panującą sytuację polityczną oraz opisany we wstępie ucisk ze strony zaborcy. Ponadto czterech na pięciu niemieckich milionerów związanych było ze Śląskiem, gdzie rozwinięty był przemysł ciężki. Na przełom XIX i XX w. datować można drugą rewolucję przemysłową, która charakteryzowała się szybkim rozwojem techniki i nauki, a co za tym idzie – zwiększonym zużyciem surowców. Fakt ten niewątpliwie sprzyjał śląskiej elicie majątkowej, która stale inwestowała w wysokodochodowy przemysł. Aristokracja posiadająca dobra ziemskie w tym regionie zyskała na skutek odkrycia i eksploatacji surowców, była też w dogodnej pozycji, by inwestować w rozwijające się przemysł i górnictwo.

Umiejscowienie sylwetek najbogatszych Polaków i Niemców w szerszym kontekście historycznym oraz dokonanie analizy bezpośrednio wewnątrz poszczególnych grup narodowościowych i majątkowych pozwala na sformułowanie dalszych wniosków. Krótka analiza ich życiorysów, będąca integralną częścią studium, daje asumpt do dalszych badań nad sposobami akumulacji bogactwa, źródłami majątku oraz podejściem do rozwoju gospodarczego tych dwóch grup pod zaborem pruskim. Logiczne jest bowiem, że zarówno Polacy, jak i Niemcy byli częścią elity majątkowej, ale ich strategie ekonomiczne, struktura majątkowa oraz sposób prowadzenia działalności gospodarczej różniły się znacząco. Miało to istotny wpływ na ich pozycję majątkową i dalsze możliwości rozwoju.

Brak różnic pomiędzy polskimi a niemieckimi milionerami zauważalny jest w przypadku analizy ich majątków. Zarówno Niemcy, jak

⁸⁴ D. Matelski, dz. cyt., s. 66; W. Gostomski-Nałęcz, *Dzieje i rozwój Wielkich Katowic jako ośrodka górnośląskiego przemysłu i stolicy autonomicznego woj. śląskiego*, Katowice 1926, s. 83; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej. Informator genealogiczno-heraldyczny*, t. 11, Opole 2021, s. 128.

i Polacy byli arystokratami i posiadaczami ziemskimi. Różnicę widać za to w dostępie do złóż surowców, które znajdowały się na ziemi należącej do Niemców. Z drugiej strony polskie majątki, takie jak te należące do Ferdynanda Radziwiłła i Maksymiliana Mielżyńskiego, były modernizowane i rozwijane, co wskazuje na świadome podejście do zarządzania rolnictwem w warunkach ograniczeń narzucanych przez pruskiego zaborcę. Taki model bogactwa charakteryzował się mniejszą dynamiką wzrostu, ale był bardziej stabilny, szczególnie w warunkach, w jakich funkcjonowali polscy ziemianie.

Porównanie wartości majątków polskich i niemieckich milionerów pokazuje, że niemiecka elita miała znaczną przewagę pod względem zasobności. Najbogatszy Polak, Ferdynand Radziwiłł, z majątkiem 14,5 mln *M*, pozostawał daleko w tyle za Guido Henckel von Donnersmarckiem, który dysponował majątkiem niemal 18 razy większym. Przedstawione dysproporcje wynikały głównie z różnic w źródłach bogactwa, bowiem rolnictwo, które dominowało wśród polskich elit, nie generowało tak dynamicznego wzrostu majątku jak niemiecki przemysł. Warto także zauważyć, że nawet w obrębie polskiej elity majątkowej zróżnicowanie było znaczące. Polscy milionerzy, tacy jak Helena Gąsiorowska czy Maksymilian Mielżyński, posiadali majątki wyceniane na ok. 7,5 mln *M* każdy, co było znacznie mniejszą liczbą niż w przypadku ich niemieckich odpowiedników. Mimo to wciąż zapewniało im pozycję na samym szczycie rozkładu majątku.

Polscy milionerzy, choć ograniczeni przez politykę zaborcy, wykazali się przedsiębiorczością i umiejętnością adaptacji. Maksymilian Mielżyński modernizował swoje posiadłości, inwestując w nowoczesne systemy irygacyjne, maszyny rolnicze oraz infrastrukturę, co pozwoliło mu zwiększyć produktywność i efektywność swojego majątku. Polscy właściciele ziemscy, operując w sektorze rolnictwa, dostosowywali się do zmieniających się warunków, korzystając z innowacyjnych rozwiązań, jakie były dostępne w ich realiach.

Polacy aktywnie włączyli się – w okresie zaboru pruskiego – w rozwój przemysłu rolniczego w Wielkopolsce, który koncentrował się na produkcji związanej z przetwórstwem. Oprócz przywołanego w analizie Maksymiliana Mielżyńskiego warto wspomnieć o Mycielskich i Dzieduszyckich – zaangażowanych w rozwój wielkopolskiego cukrownictwa⁸⁵. Inwestowanie w cukrownie, destylarnie oraz browary jest cechą charakterystyczną dla zamożnych posiadaczy ziemskich⁸⁶. Brak szerokiego

⁸⁵ Z. Przyrembel, *Historja cukrownictwa w Polsce*, t. 1, Warszawa 1927, s. 5.

⁸⁶ O tym problemie szerzej zob. A. Mayer, dz. cyt., s. 31.

dostępu do przemysłu wynikał raczej z politycznych niż ekonomicznych ograniczeń, ale Polacy skutecznie wykorzystywali dostępne zasoby. Ich przedsiębiorczość objawiała się także w działalności lokalnych banków i stowarzyszeń kredytowych, które pomagały w utrzymaniu polskich majątków i zapobiegały wyprzedaży ziemi Niemcom. Polscy politycy działający w zaborze pruskim angażowali się w walkę o ochronę polskiego rolnictwa. Wynikało to zapewne z obaw o utrzymanie polskiego stanu posiadania oraz z potrzeby zabezpieczenia bazy gospodarczej polskich majątków, które stanowiły fundament polskiej elity majątkowej.

Jak udało się przedstawić w powyższej analizie, sylwetki polskich i niemieckich milionerów ukazują wyraźne różnice w strukturze majątków, źródłach bogactwa oraz dynamice rozwoju. Polscy milionerzy, którzy skupieni byli głównie na rolnictwie i tradycyjnych formach akumulacji bogactwa, w wielu kwestiach byli w stanie dorównać niemieckiej elicie, która dynamicznie rozwijała swoje fortuny dzięki inwestycjom w nowoczesne sektory gospodarki (np. przemysł i finanse) oraz posiadanym majątkom i dostępowi do złóż surowców. Fortuny polskich milionerów, choć opierające się głównie na ziemi, były rezultatem świadomego i innowacyjnego zarządzania oraz adaptacji do trudnych warunków politycznych. Polski model majątkowy, mimo że różny od niemieckiego, okazał się wartościowy pod względem stabilności i trwałości w długiej perspektywie.

Podsumowanie

W artykule, na podstawie opublikowanych przez niemieckiego urzędnika R. Martina list milionerów opartych na danych podatkowych, dokonano oceny pozycji ludności polskiej w elicie majątkowej ziem polskich pod panowaniem pruskim. Przeprowadzona przez nas analiza wykazała, że blisko połowa najbogatszych zamieszkujących Prowincję Poznańską była Polakami. Reprezentacja Polaków wśród milionerów w pozostałych trzech prowincjach pozostawała śladowa.

Prawie wszyscy polscy milionerzy byli arystokratami oraz właścicielami ziemskimi. Jedynie trzech spośród nich reprezentowało sektory gospodarki inne niż rolnictwo. Wydaje się, że ludność polska nie w pełni wykorzystwała szanse stwarzane przez drugą rewolucję przemysłową, przynajmniej w porównaniu z przedstawicielami innych narodowości. Mimo że Polacy stanowili ok. 60% mieszkańców Prowincji Poznańskiej, stanowili oni jedynie 20% milionerów reprezentujących rozwijające się, kapitalistyczne branże gospodarki. Śląska arystokracja niemiecka w większym stopniu obecna była w przemyśle, po części ze względu

na występowanie na należących do niej ziemi złóż minerałów, które nie miały swojego odpowiednika w Prowincji Poznańskiej.

W Prowincji Prusy Zachodnie tylko 7% milionerów stanowili Polacy, co odzwierciedla marginalizację polskiej elity na tych ziemiach. Przykład ten pokazuje, że regionalne różnice w rozkładzie bogactwa były znaczące, a elita polska, mimo silnej pozycji w Prowincji Poznańskiej, nie była równomiernie reprezentowana w innych częściach zaboru pruskiego.

Zamożność elity polskiej w zaborze pruskim była mocno zróżnicowana. Większość polskich milionerów zajmowała środkową część listy najbogatszych, z mniejszym udziałem na jej szczycie. Wśród 10 najbogatszych osób w Prowincji Poznańskiej znalazło się trzech Polaków, jednak to Niemcy dominowali na samym szczycie rozkładu majątkowego, co pokazuje ich przewagę gospodarczą w całym zaborze.

Wyniki przeprowadzonego przez nas badania rzucają nowe światło na pozycję polskich elit w zaborze pruskim. Zarówno polska historiografia, jak i debata publiczna koncentrują się na krzywdach, jakich doświadczył naród polski ze strony zaborców. Silna reprezentacja Polaków wśród milionerów w Prowincji Poznańskiej wskazuje, że interes polskiej elity arystokratycznej nie był zagrożony. Polscy wielcy właściciele ziemscy skorzystali na możliwości eksportu produktów rolnych na rynek niemiecki. Co więcej, byli oni również pośrednimi (a w wielu wypadkach prawdopodobnie również bezpośrednimi) beneficjentami ekonomicznymi dyskryminacyjnej polityki zaborcy. Wyprowadzenie ziemi rolnej od Polaków przez Komisję Kolonizacyjną dokonywane było po zawyżonych cenach, co było korzystne dla właścicieli majątków rolnych.

Ciekawym kierunkiem przyszłych badań wydaje się analiza losów zidentyfikowanych przez nas polskich milionerów w II Rzeczypospolitej. Prawdopodobnie można by wykorzystać w tym celu dokumenty wytworzone podczas poboru podatku majątkowego i podatków gruntowych oraz publikowane w tym okresie listy właścicieli ziemskich i przedsiębiorców. W świetle trudnej sytuacji wielkich majątków ziemskich w dwudziestolecu międzywojennym prawdopodobne wydaje się, że przedstawiciele arystokratycznych elit zachodniej Polski raczej stracili – przynajmniej w sensie ekonomicznym – na powstaniu niepodległego państwa polskiego. Literatura przedmiotu wskazuje na stagnację rolnictwa zachodniej Polski w okresie międzywojennym, spadek poziomu jego mechanizacji oraz niższe zużycie nawozów sztucznych niż przed I wojną światową. W warunkach odcięcia od chłonnego rynku niemieckiego bodźce do dalszego zwiększania produkcji rolnej zostały poważnie ograniczone.

Podsumowując przeprowadzone przez nas badania, należy zauważyć, że pogłębiona analiza list przygotowanych przez Rudolfa Martina

ukazuje złożony obraz polskiej elity majątkowej w zaborze pruskim. Mimo dyskryminacji na tle narodowościowym, arystokratyczna, ziemiańska elita potrafiła obronić wartość swoich majątków, wykorzystując dla własnej korzyści dynamiczny rozwój niemieckiej gospodarki na przełomie wieków. W kontekście zmian politycznych i gospodarczych po I wojnie światowej losy polskich właścicieli ziemskich pod zaborem pruskim stanowią interesujący punkt odniesienia do analizy długofalowych konsekwencji zaborów oraz transformacji ustrojowych w Polsce.

Bibliografia

- Albers T.N.H., Bartels Ch., *Inequality and Its Drivers in Germany, 1840–1914, w: An Economic History of the First German Unification. State Formation and Economics Development in a European Perspective*, red. U. Pfeiser, N. Wolf, London 2023, s. 236–254.
- Albers T.N.H., Bartels Ch., Schularick M., *Wealth and Its Distribution in Germany, 1895–2018*, „World Inequality Lab Working Paper” 9, 2022.
- Alfani G., *As Gods Among Men. A History of the Rich in the West*, Princeton 2023.
- Augustine D.L., *Patricians & Parvenus. Wealth and High Society in Wilhelmine Germany*, Oxford 1994.
- Bartels Ch., *Top Incomes in Germany, 1871–2014*, „Journal of Economic History” 79, 2019, nr 3, s. 669–707.
- Brzeziński M., Sałach K., Wroński M., *Wealth Inequality in Central and Eastern Europe. Evidence from Household Survey and Rich Lists’ Data Combined*, „Economics of Transition and Institutional Change” 28, 2020, nr 4, s. 637–660.
- Bukowski M., Koryś P., Leszczyńska C., Tymiński M., *Rozwój regionalny ziem polskich pod zaborami. Porównanie poziomu produktu brutto per capita na dzisiejszych terenach Polski na przełomie XIX i XX w. (wyniki pierwszych estymacji)*, RDSG, t. 78, 2018, s. 163–198.
- Bukowski M., Kowalski M., Wroński M., *Agriculture in Interwar Poland: Development in a Turbulent Time*, „WNE Working Paper” 465, 2025.
- Bukowski M., Kowalski M., Wroński M., *The Economic Growth and Regional Convergence in Interwar Poland: Detailed Historical National Accounts*, „WNE Working Paper” 466, 2025.
- Bukowski P., Novokmet F., *Between Communism and Capitalism. Long-Term Inequality in Poland, 1892–2015*, „Journal of Economic Growth” 26, 2021, nr 2, s. 187–239.
- Dell F., *L’Allemagne Inégale Inégalités de revenus et de patrimoine en Allemagne, dynamique d’accumulation du capital et taxation de Bismarck à Schröder 1870–2005*, Paris 2008.
- Fremdling R., *German National Accounts for the 19th and Early 20th Century*, „Scandinavian Economic History Review” 43, 1995, nr 1, s. 77–100.

- Gajek E.M., *Sichtbarmachung von Reichtum. Das Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in Preußen*, „Archiv für Sozialgeschichte” 54, 2014, s. 79–108.
- Hoffmann W.G., *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Berlin–Heidelberg–New York 1965.
- Janicki T., *Ubogi zaścianek Rzeszy Niemieckiej? Sytuacja gospodarcza ziem zaboru pruskiego na przykładzie Prowincji Poznańskiej (1871–1914)*, w: *Poznański sposób na niepodległość*, red. A. Gulczyński, S. Paciorkowski, Poznań 2021, s. 389–414.
- Kędrzyński A., *Dyskusja nad podatkiem od kapitału i od wzbogacenia wojennego (1917–1920; 2021)*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 28, 2023, nr 3, s. 71–86.
- Koryś P., Tymiński M., *Struktura zawodowa ziem polskich na przełomie XIX i XX w.*, RDSG, t. 75, 2015, s. 129–166.
- Kozłowski J., *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815–1918*, Poznań 2004.
- Łuczak C., *Dzieje gospodarcze Wielkopolski w okresie zaborów (1815–1918)*, Poznań 2001.
- Łuczak C., *Przemysł wielkopolski w latach 1871–1914*, Poznań 1960.
- Malinowski M., Zanden J.L. van, *Income and Its Distribution in Preindustrial Poland*, „Cliometrica” 11, 2017, nr 3, s. 375–404.
- Martin R., *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in den Provinzen Ost- und Westpreußen*, Berlin 1913.
- Martin R., *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Pommern*, Berlin 1913.
- Martin R., *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Posen*, Berlin 1913.
- Martin R., *Jahrbuch des Vermögens und Einkommens der Millionäre in der Provinz Schlesien*, Berlin 1913.
- Matelski D., *Rola ziemiaństwa niemieckiego w industrializacji ziem polskich w latach 1815–1945*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 8, 2010, s. 57–76.
- Mayer A.J., *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*, New York 1981.
- Morawski W., *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998.
- Poniat R., *Zróżnicowanie majątkowe mieszkańców Grodna w 1794 r.*, „Klio” 32, 2015, nr 1, s. 83–109.
- Reitmayer M., *Bankiers im Kaiserreich. Sozialprofil und Habitus der deutschen Hochfinanz*, Tübingen 1999.
- Roszkowski W., *Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 r.*, PH, t. 74, 1983, nr 2, s. 281–299.
- Skibicki K., *Industrie im oberschlesischen Fürstentum Pless im 18. und 19. Jahrhundert zur ökonomischen Logik des Übergangs vom feudalen Magnatenwirtschaftsbetrieb zum modernen Industrieunternehmen*, Stuttgart 2002.

- Tisch D., Ischinsky E., *Top Wealth and Its Historical Origins. Identifying Entrenched Fortunes by Linking Rich Lists over 100 Years*, „Socius” 9, 2023, s. 1–15.
- Wagner K., *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020.
- Wajda K., *Spółeczeństwo polskie Prus Zachodnich na przełomie XIX i XX wieku. Skład społeczno-zawodowy*, „Roczniki Humanistyczne” 35, 1987, nr 2, s. 333–344.
- Waldenström D., *Richer and More Equal. A New History of Wealth in the West*, Cambridge 2024.
- Wolf N., *Was Germany ever United? Evidence from Intra- and International Trade, 1885–1933*, „Journal of Economic History” 69, 2019, nr 3, s. 846–881.
- Woźniczka Z., *Ograniczenia w działalności gospodarczej polskiej szlachty i arystokracji w XIX i XX wieku. Wybrane aspekty*, w: *Szlachta – przemysł – inwestycje. Materiały konferencyjne*, red. J. Sasor, A. Kuzio-Podrucki, Katowice 2022, s. 67–91.
- Wroński M., *Elita majątkowa Warszawy lat siedemdziesiątych XX wieku*, RDSG, t. 85, 2023, s. 227–248.
- Wroński M., *Income Distribution in Warsaw in the 1830s*, „European Review of Economic History” 27, 2023, nr 4, s. 581–605.
- Wroński M., *Income Inequality in the Congress Kingdom of Poland at the Beginning of the 20th Century*, 2023, https://www.researchgate.net/publication/368514138_Income_inequality_in_the_Congress_Kingdom_of_Poland_at_the_beginning_of_the_20th_century (17 II 2024).
- Wroński M., *Income Inequality in the Duchy of Warsaw (1810/11)*, „Scandinavian Economic History Review” 72, 2024, nr 1, s. 67–81.
- Wroński M., *Kluczowe problemy metodologiczne w badaniach nad majątkiem gospodarstw domowych*, „Wiadomości Statystyczne” 64, 2019, nr 5, s. 34–47.
- Wroński M., *Wealth Inequality in Interwar Poland*, „Economic History of Developing Regions” 38, 2023, nr 1, s. 1–40.

Marcin Wroński, Kacper Rosner-Leszczyński

The Financial Elite of the Prussian Partition before the First World War

(Summary)

In the article, the authors analyse the position of Poles within the financial elite of the Prussian partition. To this end, they use lists of millionaires published by Prussian official Rudolf Martin based on tax data. Their analysis indicates that nearly half of the millionaires in the Province of Posen were of Polish nationality. In contrast, the number of Polish millionaires in the other three provinces they analysed was negligible. Almost all Polish millionaires were landowners, with only three representing modern capitalist sectors of the

economy. Despite making up 60% of the population in the Province of Posen, Poles accounted for only 20% of the contemporary capitalist millionaires. A comparison of the biographies of the richest Poles and Germans clearly shows that the latter took greater advantage of the opportunities created by the Second Industrial Revolution.

The authors' findings provide new insights into the situation of the Polish population during the partitions. While Polish literature on the subject often highlights the discrimination faced by Poles, it's important to note that landowners in the Prussian partition prospered greatly. The partitions turned out to be economically beneficial for these landowners, as they were able to export food to the receptive and gradually integrating German market. Moreover, the discriminatory policies of the partitioning powers ultimately benefited them financially. By purchasing Polish land at inflated prices, the Colonisation Commission increased the value of these estates.

Marcin Wroński – adiunkt w Katedrze Ekonomii II, Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Bada nierówności ekonomiczne oraz mobilność społeczną. Kierownik projektów badawczych NCN, fellow World Inequality Lab, fellow Center for European Studies, Harvard University (2024–2025).

Marcin Wroński – assistant professor at the Department of Economics II, Collegium of World Economy, Warsaw School of Economics. He researches economic inequality and social mobility. Project manager at the National Science Centre, fellow at the World Inequality Lab, fellow at the Centre for European Studies, Harvard University (2024–2025).

E-mail: marcin.wronski@sgh.waw.pl

Kacper Rosner-Leszczynski – współpracownik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (stypendysta w projekcie badawczym). Doktorant w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Wcześniej studiował również na Università di Catania we Włoszech. W 2023 i 2024 r. otrzymał Stypendium Ministra Edukacji i Nauki dla studentów za znaczące osiągnięcia. Laureat I, II i III Edycji Grantu „Młody Badacz” Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kacper Rosner-Leszczynski – collaborator at the Warsaw School of Economics (research project scholarship holder). PhD student at the Institute of History at the University of Wrocław. Former student of the University of Catania in Italy. In 2023 and 2024, he received the Minister of Education and Science Scholarship for students for significant – winner of the 1st, 2nd and 3rd edition of the 'Young Researcher' Grant of the University of Wrocław.

E-mail: kacper.rosner-leszczynski@uwr.edu.pl; rosner.leszczynski@gmail.com